

LATIN JÖVEVÉNYSZAVAINK JELENTÉSVÁLTOZÁSÁRÓL AZ AKADÉMIAI NAGYSZÓTÁR „A” BETŰS CÍMSZAVAI ALAPJÁN

G. OROSZ RENÁTA

Bevezetés

Szókészletünk elemeinek jelentős része idegen eredetű. Jövevényszavaink közvetlen vagy közvetett nyelvi hatás eredményeként jutottak a magyarba. Ha a vándor-
szóktól és a nemzetközi szóktól eltekintünk, négy fő forrást szoktak számon tartani: a török, a szláv, a latin és a német nyelvet. Ezek azonban mind gyűjtőkategóriák, hiszen területileg és időben eltérő nyelvváltozatokat takarnak.

A latin mégis elkülönül a többitől, mivel ez esetben nem beszélhetünk élő vagy közvetlen nyelvi hatásról, mert a kereszténység hazai elterjedésekor, amikor az első latin jövevényszavak beszivárogtak a magyarba, már egyetlen anyanyelvi beszélővel sem számolhatunk. A latin kiemelt jelentőséggel bírt a magyar szókincs alakulásában: „Magyarországon a latin nyelv sokáig mintegy lingua paterna volt, s a magyar és latin nyelv egymásmellettségében a főszerep a latin nyelvnek jutott” (Gyalmos 1933: 1). Az egyház minden szellemi tevékenységében a latin uralkodott, így a művelődésben, a műveltség terjedésében a kereszténység felvételétől kezdve meghatározóvá vált. Korai latin jövevényszavaink közül néhány: *angyal* (12. sz. végén), *alabástrom* (1416 után), *alamizsna* (1372 után), *kántor* (1314), *kápolna* (1270), *pápa* (1372 után), *plébánia* (1269), *presbíter* (1469). A XVI. században a reformáció révén újra nagyobb hullámban kerültek latin elemek a magyarba. Ehhez már az iskola és a világi tudományok terjedése is jelentősen hozzájárult. Ide sorolhatók az *eklézsia* (1583 után), *golyóbis* (1493), *grammatika* (1533), *kotta* (1538 előtt), *kréta* (1577 körül), *papiros* (1508), *penna* (1519 körül), *pulpitus* (1541), *tinta* (1508) és a többi szó. A XVIII. században főként az államigazgatás és jog szakszókincsére hatott erőteljesen, mint ahogy például a *plebejus* (1795), *patrióta* (1787) stb. is utalnak rá. A nyelvújítás egyik fő célja éppen a latin eredetű elemek visszaszorítása volt a köznyelvből, nyelvújítóink ezeket igyekeztek a latin alapján magyarítani. A nyelvjárások sokat megőriztek a latin átvételek közül, így ezek az értelmező szótárakban általában (*nyj*) vagy (*elav*) lexikai minősítéssel szerepelnek (pl. *juss*, *elemózsia*, *patika*, *piktör* stb.).

Az átdó nyelveket tekintve számos monográfia született jövevényszavainkról (pl. Ligeti 1986; Kiss 1976; Kniezsza 1955; Mollay 1982). A latin eredetű szavakat két jelentős monográfia taglalja részletesen Fludorovits Jolán (1937) és Farkas Vilmos (1982).

Az eddigi szakirodalom főként az átvétel korszakaira és ezzel összefüggésben a latin jövevényszavainkból lesűrhető hangtani sajátosságokra figyelt. Én néhány latin jövevényszavunk jelentésváltozására összpontosítok. Kiindulásként a készülő Akadémiai nagyszótár (továbbiakban Nsz.) gazdag címszóanyagából az „a” betűs rész. Már itt is találhatunk nagy számban olyan szavakat, amelyek jelentése a latin etimonhoz képest nem, vagy csak csekély mértékben módosult. Bemutatok olyan jövevényszavakat is, amelyek jelentésstruktúrájában változás tükröződik. A szócikkek jelentésszerkezetét vizsgálva jól látszik, hogy az Nsz. példaanyagának felhasználásával jóval részle-

tesebb, árnyaltabb kép bontakozik ki az egyes szavaknál, mint az eddigi etimológiai és értelmező szótárakban. Éppen ez a gazdagság teszi indokolttá, hogy e cikkben a latin jövevényszavak jelentésváltozására essen a fő hangsúly.

Az elemzett szavak

Az alábbiakban olyan adatok következnek, amelyeknek tagjai máig jól őrzik a latin etimon eredeti jelentését!

Az *amfora* és *ampulla* szavakat vizsgálva az antik görög és római idők kultúrköre idéződik fel bennünk. Mindkét szó ‘folyadék tárolására szolgáló edény’-t jelentett az ókorban (lat. *ampulla* és lat. *amphora*), és ebben a jelentésükben kerültek át hangalakjukkal együtt a magyarba. (A latinban is összefüggtek egymással ezek a szavak, hiszen az *ampulla* kicsinyítő képzővel keletkezett az *amphorá*-ból.) A magyarban a végső soron görögből származó latin etimon *amforá*-t 1708-ból adatolhatjuk először (vö. Farkas 1982: 54), az *ampulla* első előfordulása 1685-re tehető (EWUng). A TESz. 1865-ös első adatot említ. Ez az Nsz. cédulaanyagából került elő, így az Nsz. *ampulla* szócikkében is az első helyen szerepel az időrendben.

„ampulla ... öblös edény, bor- és viztartó (a misénél); szentelt olajtartó” (1865 Babos Kálmán)

Az *amforá*-nál ugyanezt nem tehetjük, ugyanis az Nsz. időbeli kezdő határa 1772. Korpuszainkban ez a szó 1851-es első előfordulással szerepel.

„nemcsak nem szégyenli, sőt vele dicsekszik, Hogy az amphorája mint *urceus exit* [=vizeskorsó végezte]” (1851 Szemere Pál)

A lexikai minősítések érdekes különbségre irányítják figyelmünket. Míg az *ampulla* esetében (rég) minősítés szerepel a ‘tárolóedény’ jelentés előtt, addig az *amfora* jelöletlen. Az ÉKsz² az *amforá*-t (*Tört*) minősítéssel látja el. Az *ampulla* mai legismertebb jelentése a ‘(folyékony) gyógyszer, vegyszer légmentesen tároló üvegcsé’ (*Orvos is, Vegy is*) minősítésű, azaz szakszó. Míg az *amfora* korhoz, kultúrkörhöz kötött szóvá vált megőrizve a latinból hozott jelentését, addig az *ampulla* jelentésetolódással ma is élő szakkifejezés. Az Nsz. gyakorlatát követve mindkét szónál fellelhető az egy egységnyi mennyiséget kifejező jelentésárnyalat is.

„A hűtlen követségre [...] vonatkozó pörökben 11 amphora, örökösödési ügyekben egy-egy amphora [...] volt a kiszabott vízmennyiség mindenik fél számára” (1904 Ókori Lexikon)

„Egy ampulla [nyúlvírus-vakcina] száz sertés oltásához elegendő” (1958 Esti Hírlap jan. 8.)

Az Nsz. *ampulla* szócikkében megtalálható a (*Biol*) minősítésű ‘alsórendű állatok egyes fajainak lábán található korsó alakú hólyag, tárgulat’ jelentés 1897-es első adattal. Ez alaki hasonlóság alapján fejlődhetett az eredeti ‘tárolóedény’ jelentésből. Ezt a jelentést az EWUng. is említi, igaz csak 1911-ből.

„[A tengeri ugorkák] három rendre osztatnak. 1. rend: *Pedata*, hengeres vagy többé-kevésbé kétoldali részarányos testtel; a hasoldalon jól fejlett, a hátoldalon ambulakráll [ti. lélegzést, ill. mozgást segítő] ampullákká módosult lábakkal” (1897 PallasLex.)

Közvetve a latinnal függ össze a magyar *alagya* is. A lat. *elegia* magyarított formája ez, amely 1585-ből adatolható először. „Így akarták C[alepinus] tolmácsai az *elégiát* magyarosan elnevezni, követőkre azonban nem találtak egészen Barczafalviig 1787. (Szigv.) és Révaiig (Magy. Alagya), kik a XVIII. sz. végén elevenítették föl” (Szily 1902: 5). Itt jól láthatjuk, hogy a latin *elegia* jelentésével együtt került nyelvünkbe, majd a nyelvújítás hevében igyekeztek magyar hangalakkal ellátni, ami azonban nem vált közkeletűvé. Így az *alagya* megmaradt nyelvújítási szónak, ma már csak (*rég*) minősítéssel kerülhet szótárba, míg a latin etimont híven tükröző *elégia* tovább él ma is nyelvünkben műfajmegjelölő szóként.

Az alább következő példákban a magyar szó jelentésének kialakulásában a latin etimon mellett más nyelv közvetlen vagy közvetett hatásával is számolnunk kell.

A magyar *adjusztál* szót a TESz. latin etimontra vezeti vissza (lat. *adiustare* ‘kiállít, felkészít’), és 1717-ből adatolja először. Elkülönít még két jelentést: ‘rácba szed’ 1877-ből és ‘üt-ver’ 1907-ből. Az EWUng. ezeket csak árnyalatban választja el egymástól (szintén 1877-es adattal). A TESz. szerint ez az ige német nyelvi hatásra (ném. *adjustieren* ‘rendbe hoz, felszerel’) *adjusztíroz* alakban is a magyarba került. Az EWUng. vitatott eredetűnek mondja a szócsaládot. Ha a német eredetű *adjusztíroz*-t tekintjük korábban átvett tagnak (bár első adata csak 1795-ből származik, amit az Nsz. szócikke is mutat), akkor az *adjusztál* képzőcserével jött létre (*-íroz* > *-ál*). A magyar honosító képzővel ellátott *adjusztál* viszont korábbról adatolható a magyarban. Ha az *adjusztál*-t tekintjük a szócsalád alaptagjának, akkor szemantikai nehézségekbe ütközünk a latin etimontól indulva. A latin alap tagadhatatlan, de erős német hatásra utal az *adjusztírun* ‘vmely személyhez tartozó, ill. foglalkozáshoz, tevékenységhez szükséges öltözék, felszerelés’ szó is, ami szintén a szócsalád tagja. Ezt az Nsz. (*Kat is*) minősítéssel vette fel. Itt jól látszik a német főnévképző, amely a magyar szóban is megőrződött.

„Az egész világnak adatik tudtára, hogy kiki úgy nézzen Mátyás lárvájára, tudós slafrokjára, zöld borostyánnnyára, mint a nagy Apollónak adjusztírunjára” (1804 Verseghy Ferenc)

Ha az Nsz. szócikkei alapján összevetjük a két ige jelentésszerkezetét, kiderül, hogy az *adjusztál* jelentésstruktúrája árnyaltabb. A ‘felszerel, használatra alkalmassá tesz’ főjelentést két árnyalat gazdagítja: a (*Ker, Ipar*) minősítésű ‘<áruccikat> tetszetősen csomagol’, illetve ‘igazít, rendbe hoz’.

1) „Némely ágyulöveg (*shrapnel*) közvetlenül a töltés előtt »adjusztáltatik« a célpont távolságának megfelelően” (1893 PallasLex.)

1a) „egész sora van a magyar produktumoknak, amelyek habár itt készülnek, kikerülnek a külföldre, hogy ott adjusztálva drága pénzen ismét beszállítsák azokat, mint külföldi árut” (1932 Magyar Pál)

1b) „ez az ipse fodorította a vuklijaimat [=hajfűrtjeimet] és adjusztálta a copfomat” (1900 Vay Sarolta)

A szótári előzményeket (ÉrtSz., ÉKsz.) tükrözi a ‘<kéziratot> kijavít, nyomdakésszé tesz’ jelentés, ezt azonban eddig nem tudtuk korpuszainkból származó, valós példamondatokkal alátámasztani. A ‘ver, ütlegel’ jelentés, amit csak 1947-ből tudtunk először adatolni, kapcsolatban lehet az 1. főjelentéssel, ha az alkalmassá tételt csak

durvább eszközökkel lehetett elérni. Erre ad példát a következő, szócikkben is szereplő mondat.

„Egyszer egy cirkuszfilmet néztem, egy bozontos, tagbaszakadt férfi adjusztálta az oroszlánokat” (1983 Polgár András)

Itt talán szerepet játszhatott a szónak a katonai kiképzéskor való használata. A két szó közül az *adjuszíroz* (rég) minősítésű.

Alba főnevünk a latin *alba* szó alapján került a magyarba. A latinban ez a szó a *vestis alba* ('fehér ruha') és a *gemma alba* ('fehér gyöngy') kifejezésekből fejlődött jelentéstapadással ('fehér'). Magyar szóként 1466-ból adatolható először 'miseing' jelentésben (vö. Fludorovits 1937: 38), ami jól mutatja, hogy ez a szó is az egyházi latinon keresztül került nyelvünkbe. Első adata az Nsz.-ben 1841-es.

„Mindenféle megbizatas is elfogadtatik mindennemű templomi diszt-vényre, püspöksüvegre, ... albára, szemfödélre” (1841 Pesti Hírlap)

Második elkülöníthető jelentése szintén az eredeti 'fehér' jelentéssel hozható összefüggésbe: a biankó, kitöltetlen papírlap is ilyen színű. Ezt 1802-ből tudtuk adatolni, de kiveszett a jogi használatból a latin nyelvi elemek visszaszorulásával.

„A' kívánt *Álba* itt van; nevem alatt a' más oldalon felírtam ígéretemet, hogy a' pénz Octob. 31-dikére lefizetem” (1802 Kazinczy Ferenc)

Az Nsz. szócikkében megkülönböztetjük még az (*Irod*) minősítésű 'hajnali dal' jelentésű műfajmegjelölést. Ez természetesen nem a latinból közvetlenül került a magyarba. A szó a provanszál *albá*-ból terjedt el nemzetközi irodalmi műszóként, amely a francia *albe* szó alapja is. Ezek természetesen visszavezethetők a latin 'fehér' jelentésű etimonra. A trubadúrköltészetben az *alba* elnevezésű dal figyelmeztette a szerelmeseket a hajnal közeledtével arra, hogy ideje elválniuk egymástól (vö. VirLex. 153). A magyar *alba* szónál szintén tetten érhető a latinon kívül másik nyelv hatása is, amit az etimológián kívül a jelentések elkülönülése is híven tükröz.

Az alábbi szavak az egyházi latinból kerültek hozzánk, ám jelentésük (az eredeti megőrzése mellett – változáson ment keresztül a magyar nyelvtörténet során).

A latin *agenda sacra* szószerkezetből származik a magyar *agenda* szavunk. Ez voltaképp a latin *agere* 'tesz, cselekszik' igére vezethető vissza. Az ebből származó, valószínűleg elsődleges 'tennivaló, elintézendő ügy' jelentést tükrözi az Nsz. szócikkének első jelentése. Egyházi használatban ez a szó '(istentiszteleti) szertartás'-t jelent, amit az EWUng. már 1550-ből kimutat. A latin etimon kifejezésből is kitűnik, hogy a szó elsősorban egyházi jelentésében volt használatos a magyarban. A szertartási teendőket a 'szertartáskönyv' jelentés tükrözi, amit a TESz. 1803-ból adatol, ám az Nsz. már 1787-ből példát hoz rá.

„Agendák felől kéro megegyezést jelentő Hiradása” (1787 Kármán József)

Etimológiai szótáraink elkülönítik a 'konfirmáció' jelentést (1905-ből). Az EWUng. elavulóban lévő szónak minősíti az *agendá*-t, amit az Nsz. példái alapján kétségbe vonhatunk. Az eredeti 'tennivaló' jelentés valóban eltűnni látszik, az egyházi használatban azonban élő szónak tekinthetjük az *agendá*-t, a reformáció óta igaz, kizá-

rólág protestáns körben (vö. EWUng, Bárczi 1951: 79). A jelentések összefonódását érzékelteti, hogy a ‘tennivaló’ és ‘szertartás’ jelentések párhuzama mellett adatolható mindkettőnek írásba foglalt megjelenítése is a ‘(naplószerű) könyvecske’ és a ‘szertartáskönyv’ jelentésekben.

„Magyar írásaimat, meljek közt egy Agenda is leszsz, 's ha néked tettszeni fog – Nádaskai Tipográfus, és a' censura nem ellenzi, nyomtatás alá botsájthatya – tsak név nélkül” (1812 Kazinczy Ferenc)

A hollandban ma is használják az *agenda* szót ‘zsebkönyv, (határidő)napló’ jelentésben. A franciában is él az *agenda* főnév ‘előjegyzési naptár, notesz’ jelentéssel. Az angolban az *agenda* jelenti még ezek mellett a ‘napirend’-et is.

A magyar *angyal* szó szintén a latinra vezethető vissza (lat. *angelus* ‘követ, küldött, angyal’). A latin szó a kereszténység terminológiájával került a keresztény népek nyelvébe, köztük a magyarba. A TESz. még feltehetőnek tartja a szláv közvetítést, az EWUng. azonban kizárja ezt. A szó már a 12. században kimutatható eredeti ‘Istenhez tartozó, az emberek felé közvetítő szellemi lény’, illetve ‘őrangyal, (láthatatlan) védelmező’ jelentésben. Megszólításaként többféle szituációban is használható az *angyal* szó. A szeretett személy megszólításaként az EWUng. 1763-ból adatolja az Nsz. cédulájára hivatkozva, de ez a szó szótárunk 1772-es kezdő időhatára miatt nem jelenhet meg a szócikk megfelelő részében.

„Ne válljunk el egymástól, édes angyalom” (1775 Báróczi Sándor)

Megszólításaként nemcsak szerelmesre, hanem kisgyermekre is vonatkozhatott. Ezt először 1840-ből tudjuk kimutatni elektronikus adatbázisunkból.

„O te vagy Kedves leány, örömmek angyala, – Te drága magzatom”
(1840 Ney Ferenc)

Használható kedélyeskedő, bizalmaskodó hangnemű megszólításaként, ekkor azonban csak egyes számban. 1790-ből tudtuk adatolni az Nsz.-ben.

„Vigyen el az ördög, hogy ha meg nem adom, Tsak most egyfzer segíts, Brúderem [= pajtásom], Angyalom!” (1790 Gvadányi József)

Az EWUng.-ban 1599-ből adatolható ‘fosztogató katona’ jelentés nem került be az Nsz. szócikkének szerkezetébe. Adatok hiányában feltételezhető, hogy ez még 1772 előtt kiveszett a magyarból. Nőre vonatkoztatva az Nsz. elkülönít ‘kedves, jószágos személy, főként nő’ és ‘tisztá, szép megjelenésű, fiatal nő’ jelentéseket, amelyeket a képzőművészetben megszokott külalaki, illetve tartalombeli hasonlóság kapcsol az eredeti ‘Isten küldötte’ jelentéshez.

„Illyen nevelésű Öcsék között Gertrudist se reménylyük igen angyalnak”
(1821 Katona József) illetőleg

„Az t beszéltette nékem a' Néném, hogy nem régiben hozott oda egy szép Angyalt annak Anyja, a' kinek szépségét minden Apátzák megsudálták”
(1792 Szűts István)

Pejoratív használatában szintén nőkre vonatkoztatva jelenthet ‘rosszhírű, laza erkölcsű nő’-t, ami feltételezhetően szintén a használati kör sajátosságából vonódott el.

„Egész sereg mahumedféle angyal tódult rá pongyola kedvében” (1844 Kuthy Lajos)

Az *angyal* vonatkozhatott ‘egy bizonyos bankó’-ra is. Ez a jelentés (*rég*) minősítéssel került az Nsz.-be. Itt nyilvánvalóan a pénzjegyen szereplő angyalfigura szolgált a jelentés alapjául.

„Itt van ... két angyal és öt pengő” (1844 Jósika Miklós)

A szó első, egyházi jelentése vezethető vissza a latin etimónra, a többi a magyarban fejlődhetett ki. A szó körül igen gazdag szócsalád bontakozott ki. Az előtagi összetételeket vizsgálva három markánsan elkülönülő csoportot fedezhetünk fel. Ezek közül egyik az egyházi jelentéshez kapcsolódik (*angyalének, angyalsereg, angyal-szárny, angyalszobor*), ezekben az ‘isteni küldött’ templomi megjelenítése tükröződik. A másik csoportba azok a szóösszetételek sorolhatók, amelyek a nőre vonatkoztatva szépséget, kecsességet fejeznek ki (*angyalábrázat, angyalbáj, angyalszem, angyalszép, angyaltermet, angyalvonás*). Ezek a templomi ábrázolásokhoz külalakjukban köthetők. A harmadik csoport valamely pozitív belső tulajdonságot érzékeltet (*angyalemler, angyaljószág, angyallélek, angyalszelíd, angyaltermészet, angyaltiszta*).

A következőkben vizsgáljunk meg néhány szót, amely a latin etimontól messze távolodott a magyar nyelvben lezajlott jelentésbeli változások miatt!

A magyar *akció* a latin *actio* főnév átvétele. Az etimon már a latinban is több jelentésű volt: ‘cselekvés, cselekedet, tett’; ‘előadás, taglejtés’; ‘vád, vádirat’. A TESz. ezeket adatozza is 18–19. századi magyar példákkal. 1845-ös adattal állítja elének a szót ‘pénzbüntetés’ jelentésben. Az EWUng. ezek mellett feltünteti az ‘ügy, dolog’, az ‘eljárás’, a ‘hatás’ jelentéseket, illetve 1928-ból adatozza az *akció*-t nyelvtani terminusként. A szó első magyar előfordulását 1589-ből mutatja ki. Az eddig felsorolt jelentések mind megtalálhatók az Nsz. *akció* szócikkében is. Emellett elkülönítünk a sportban végrehajtott ‘előretörés, támadás’ jelentést, ami az eredeti ‘cselekvés, tett’ árnyalataként szerepel.

„A játékidő hátralévő részében csak egy-egy ügyes akciónak tapsolhatott a közönség, újabb gól azonban nem született” (1958 Népszabadság aug. 17.)

Az ‘előadás, szerep’ mellett megkülönböztetjük az ‘irodalmi, kül. színpadi mű cselekménye, eseménysora’, illetve ‘ennek egy eseménye, mozzanat’ jelentést. Ez szintén a ‘cselekedet, tevékenység’ speciális körű alkalmazása.

3) „[a Dorottyában] az Actio, vagy a’ Munkálkodás, mellyet én a’ Deák Fabula után Mesézetnek nevezek, egészfézen költött” (1803 Csokonai Vitéz Mihály)

3a) „mindegyik történetnek volt egy rövid bevezetése, melyben egy bizonyos csodálatos véletlen szerepelt, indító akcióként” (1920 Karinthy Frigyes)

A ‘társadalmi megmozdulás vmely cél elérésére’ jelentésben a 19. század végéről tudjuk adatolni korpuszainkból az *akció* szót. Ennek jelentésárnyalataként jelenik meg az ‘árendeménnyel együtt járó kereskedelmi kampány’, amellyel manapság talán a leggyakrabban találkozunk a köznyelvi használat során.

2) „egy ilyen társadalmi akció jó hírnevére nézve tisztán állt előtte” (1886 e. Boruth Elemér)

2a) „a reklámozásnak összhangban kell lennie ... az árakkal, az értékesítési körülményekkel, az eladási akciókkal” (1979 Varga György)

Ez metonimikus, ok-okozati kapcsolatban van az eredeti ‘cselekedet, tevékenység’ jelentéssel, amennyiben ez éppen ‘cselekvésre készlet’.

Utoljára következzen az *akadémia*! A latinban tulajdonnévként élt sokáig, és a magyarban is fellelhető így. A görög etimonra visszavezethető szó a latinban elsősorban a Platón által alapított filozófiai iskolát, illetve ennek helyszínét, az Athéntől északnyugatra fekvő ligetet jelölte (vö. Farkas 1982: 45). Ez a jelentése a mai magyarban is megtalálható, de csak mint *(Tört)* minősítésű szakszó. Az *akadémia* a magyarban először ‘iskola’, ‘főiskola’ jelentésben mutatható ki 1559-ből (vö. Farkas 1982: 45, ill. EWUng.). Ez utóbbi máig a szónak az egyik élő nyelvi jelentése, mely valószínűleg az alapjelentés speciális körü használataiból alakult ki. A másik élő, a köznyelvben ma is használatos jelentése a *Magyar Tudományos Akadémia* tulajdonnévben is tükröződő ‘legfelsőbb tudományos testület, ill. a tudományos kutatás irányítását végző legtekintélyesebb országos intézmény’. Az *akadémia* szó következő jelentése ‘ezen intézmény épületé’-re vonatkozik, amit az Nsz. 1812-ből tud adatolni.

„elmés festések és emblemák láttattak ... az akadémia egyik ablakában” (1812 Keresztes József)

Megkülönböztetünk ‘művészeti társaság; testület’ jelentést. Ez az elsődleges jelentésből szűkült egy speciális területre.

„Volt továbbá vadász-szövetkezet [...], volt irodalmi akadémia” (1892 Osztrák–Magyar Monarchia-CD)

Szintén jelentésszűkülés látszik a ‘továbbképző előadás, tanfolyam, szabadegyetem’ árnyalat esetében.

„a maga részéről befejezte a politikai akadémiát” (1956 Urbán Ernő)

A sportban használatos ‘fejlettebb fogások, technika bemutatása’ jelentésnél csak szótári előzményekre tudunk hivatkozni (ÉrtSz.), mert az Nsz. adatbázisaiból eddig nem került elő erre vonatkozó szóadat. A ‘(színházi, színpadi) bemutató, előadás’ jelentésre viszont találtunk 1842-ből származó adatot, ami két évvel korábbi, mint az eddig etimológiai szótárainkból ismert legelső.

„első académiája vasárnap [...] leend, mellyben több költemények közt egy kis vígjátékot is rögtönzend” (1842 Regélő Pesti Divatlap)

Ez a jelentés ma már nem él, de az *akadémia* szó történetéhez mindenképpen hozzátartozik.

Befejezés

A fentiekben csak olyan latin jövevényszó szerepelt, amelyekről etimológiai szótáraink említést tesznek, illetve a latinból eredeztetnek. Természetesen több olyan szó is a latinból ered, amelyeket ma nemzetközi (például *algebra*, *ananász*, *anglikán*, *atléta*) vagy vándorszóknak (például *alabárd*, *almanach*, *ametiszt*) minősítünk, így

ezek közül egyről sem szóltam, holott az Nsz. „a” betűs részében számos ilyen szerepel. Célom elsősorban az volt, hogy rámutassak, a szavak jelentésstruktúrájában, illetve ennek változása során az etimon számos esetben csak kiindulópont. Számolnunk kell esetleg egyéb idegen nyelv hatásával, illetve hangsúlyozottan a magyar nyelv belső változási tendenciáival. Ezeket figyelembe véve kell megírunk az Nsz. szócikkeit, illetve a jelentésekhez, jelentésárnyalatokhoz a megfelelő szaknyelvi- vagy stílusminősítést illesztenünk, hogy a szótár olvasója a lehető legszélesebb körű jelentésstruktúrát kaphassa.

HIVATKOZÁSOK

- Bárczi Géza 1951: *A magyar szókincs eredete*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Benkő Loránd főszerk. 1967: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I*, Budapest, Akadémiai.
- Benkő Loránd főszerk. 1993: *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen I*, Budapest, Akadémiai.
- Csengery Kinga–Ittész Nóra szerk. 2002: *Mutatványok az Akadémiai nagyszótárból*, Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Farkas Vilmos 1982: *Görög eredetű latin elemek a magyar szókincsben*, Budapest, Akadémiai.
- Fludorovits Jolán 1937: *A magyar nyelv latin jövevényszavai*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Gyalmas János 1933: *Latin eredetű képzőink*, Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság = *Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 31.
- Király István főszerk. 1992: *Világirodalmi Lexikon I*, Budapest, Akadémiai.
- Kiss Lajos 1976: *Szláv tükörszók és tükörjelentések a magyarban* = *Nyelvtudományi Értekezések* 92, Budapest, Akadémiai.
- Kniezsa István 1955: *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*, Budapest, Akadémiai.
- Ligeti Lajos 1986: *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*, Budapest, Akadémiai.
- Mollay Károly 1982: *Német–magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig*, Budapest, Akadémiai.
- Szily Kálmán 1902: *A magyar nyelvújítás szótára*, Budapest, Hornyánszky Viktor kiadása.